ایستگاه

پیام تاریخی امام خمینی(ره) به مجلس بررسی نهایی قانون اساسی

طنین کلام خدا برای نخستین بار در فضای ساختمان مجلس سنای سابق که اینک پایگاه نمایندگان مردم در جمهوری اسلامی ایران شده است آغازگر روزهای تعیین سرنوشت، مردم و کشور است. با تلاوت آیاتی چند از کلام الله مجید و پیام تاریخی امام خمینی، از ساعت ۱۰ بامداد ۵۸/۵/۲۸ مجلس خبرگان گشایش یافت و نمایندگان این مجلس کار خود را آغاز کردند.

در مراسم گشایش مجلس، اعضای هیات دولت و چند تن از اعضای شورای انقلاب و معاونان نخست وزیر شرکت داشتند. قبل از قرائت پیام امام، هیات دولت و هیات رئیسه موقت مجلس در جایگاه مخصوص استقرار یافتند و مهندس مهدی بازرگان، نخست وزیر، گزارشی از چگونگی تهیه پیش نویس قانون اساسی و مسائل مملکتی به نمایندگان داد و پیش نویس قانون اساسی را که در ماه‌های گذشته به نظرخواهی عمومی گذاشته شده بود، تقدیم نمایندگان کرد.

در پایان مراسم و پیش از آغاز کار نمایندگان، مهندس صباغیان، وزیر کشور، گزارشی مکتوب از چگونگی برگزاری انتخابات را ضمن بررسی مسائل مربوط به آن، به مجلس داد.

در جلسه افتتاحیه مجلس خبرگان که سفرای خارجی مقیم تهران نیز حضور داشتند، پیام امام خمینی توسط حجت‌الاسلام هاشمی رفسنجانی قرائت شد.

بسم الله الرحمن الرحیم

اکنون که با عنایت خداوند متعال و تایید حضرت ولی الله اعظم، عجل الله فرجه، با یمن و برکت، مجلس رسیدگی پیش نویس قانون اساسی کار خود را شروع می کند، بجا است تذکراتی به ملت شریف و حضرات علمای عظام و سایر وکلای محترم بدهم:

۱-بر هیچ یک از آنان که از انقلاب اسلامی ایران اطلاع دارند پوشیده نیست که انگیزه این انقلاب و رمز پیروزی آن اسلام بوده و ملت ما در سراسر کشور از مرکز تا دورافتاده‌ترین شهرها و قراء و قصبات با هدای خون و فریاد «الله اکبر» جمهوری اسلامی را خواستار شدند و در رفراندوم بی سابقه و اعجاب آور با اکثریت قریب به اتفاق به «جمهوری اسلامی» رای دادند و دولت های اسلامی رژیم و دولت ایران را به عنوان «جمهوری اسلامی» به رسمیت شناختند.

۲-با توجه به مراتب فوق، قانون اساسی و سایر قوانین در این جمهوری باید صددرصد بر اساس اسلام باشد و اگر یک ماده هم بر خلاف احکام اسلام باشد تخلف از جمهوری و آرای اکثریت قریب به اتفاق ملت است.

بر اساس هر رای با طرحی که از طرف یک یا چند نماینده به مجلس داده شود که مخالف اسلام باشد، مردود و مخالف مسیر ملت و جمهوری اسلامی است و اصولا نمایندگانی که بر این اساس انتخاب شده باشند وکالت آنان محدود به حدود جمهوری اسلامی است و اظهارنظر و رسیدگی به پیشنهادهای مخالف اسلام یا مخالف نظام جمهوری خروج از حدود وکالت آنها است.

۳-تشخیص مخالفت و موافقت با احکام اسلام منحصر در صلاحیت فقها عظام است که الحمدلله گروهی از آنان در مجلس وجود دارند و چون این یک امر تخصصی است دخالت و وکلای محترم دیگر در این اجتهاد و تشخیص احکام شرعی از کتاب و سنت دخالت در تخصص دیگران بدون داشتن صلاحیت و تخصص لازم است. البته در میان نمایندگان افراد فاضل و لایقی هستند که در رشته‌های حقوقی و اداری و سیاسی تخصص دارند و صاحب‌نظرند که از تخصص شان در همین جهات قوانین استفاده می شود و در صورت اختلاف متخصصان، نظر اکثریت متخصصان معتبر است.

۴-من با کمال تاکید توصیه می کنم که اگر بعضی از وکلای مجلس تمایل به مکاتیب یک جانبه غیر با شرف داشته یا تحت تاثیر افکار انحرافی باشند تمایل خودشان را در قانون اساسی جمهوری اسلامی دخالت ندهند و مسیر انحرافی خود را از این قانون هماهنگی انجمن‌ها و گروه‌ها جدا کنند. زیرا صلاح و سعادت ملت ما در دوری از چنین مکتب‌هایی است که در محیط خودشان هم عقب زده شده و رو به شکست و زوال است.

از گفته‌ها و نوشته‌های بعضی از جناح‌ها به دست می آید افرادی که صلاحیت تشخیص احکام و معارف اسلامی را ندارند تحت تاثیر مکتب‌های انحرافی، آیات قرآن کریم و متون احادیث را به میل خود تفسیر کرده و با آن مکتب‌ها تطبیق می نمایند و توجه ندارند که مدارک فقه اسلامی بر اساسی مبتنی است که محتاج به درس و بحث و تحقیق طولانی است و با آن استدلال‌های مضحک و سطحی و بدون توجه به ادله معارض و بررسی همه جانبه، معارف بلندپایه و عمیق اسلامی را نمی توان به دست آورد و من انتظار دارم محیط مجلس خبرگان از چنین رویه‌ای به دور باشد.

۵-علمای اسلام حاضر در مجلس اگر ماده‌ای از پیش نویس قانون اساسی و یا پیشنهادهای وارده را مخالف با اسلام بدیند لازم است با صراحت اعلام دارند و از جنجال روزنامه‌ها و نویسندگان غرب زده نهراسند که اینان خود را شکست خورده می بینند و از مناقشات و خرده گیری‌ها دست بردار نیستند.

۶-نمایندگان محترم مجلس خبرگان باید همه مساعی خویش را به کار ببرند تا قانون اساسی جامع و مزایا و خصوصیات زیر باشد:

الف-حفظ و حمایت حقوق و مصالح تمام قشرهای ملت دور از تبعیض‌های ناروا.

ب-پیش بینی نیازها و منافع نسل‌های آینده آنگونه که مدنظر شارع مقدس در معارف ابدی اسلام است.

ج-صراحت و روشنی مفاهیم قانون به نحوی که امکان تفسیر و تاویل غلط در مسیر هوس های دیکتاتورها و خودپرستان تاریخ در آن نباشد.

د-صلاحیت نمونه و راهنما قرار گرفتن برای نهضت‌های اسلامی دیگر که با ایهام از انقلاب اسلامی ایران درصدد ایجاد جامعه اسلامی برمی آیند.

در خاتمه از خداوند متعال توفیق و تایید همگان را خواستارم و امیدوارم به برکت تلاش آقایان قانون اساسی واقعا اسلامی و مترقی به تصویب برسد.

والسلام علیکم و رحمه الله و برکاته

روح‌الله الموسوی الخمینی

دیدار اعضای مجلس بررسی نهایی قانون اساسی با امام راحل

تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران شاید قبل از پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ماه ۱۳۵۷ کلید خورد؛ آنجا که هنگام اقامت امام خمینی(ره) در پاریس پیش نویس اولیه در همان جا تهیه شد و پس از آن در ایران توسط جمعیت ها و افراد مختلف مورد نقد و بررسی قرار گرفت. اما انقلاب اسلامی که پیروز شد، گام اول، تشکیل مجلس موسسان بود که بعدها مجلس خبرگان تدوین قانون اساسی نام گرفت.

از طرف امام خمینی(ره) نیز وعده تشکیل مجلس موسسان بارها مطرح شد. امام چهاردهم دی ماه ۱۳۵۷ در گفت وگو با خبرنگاران خارجی تاکید کردند: «انتخابات بعد از اینکه تکلیف حکومت معلوم شد، برگزار می شود. ولی انتخابات برای مجلس موسسان، بدون مهلت انجام خواهد گرفت.» امام خمینی(ره) بیست و دوم دی ماه نیز در پیامی به ملت ایران، ضمن اعلام تشکیل شورای انقلاب، وعده تشکیل دولت موقت را مطرح می کنند که از وظایف آن «تشکیل مجلس موسسان از منتخبان مردم به منظور تصویب قانون اساسی جدید جمهوری اسلامی» بوده است. (صحیفه نور- چاپ دوم - جلد۳- ص ۱۰۵) بیست و هفتم دی ماه نیز در پیام دیگری به ملت که پس از فرار شاه از ایران انجام شد، تاکید کردند: «دولت موقت برای تهیه مقدمات انتخابات مجلس موسسان به زودی معرفی می شود و به کار مشغول خواهد شد.»(همان -ص۱۴۳)

امام خمینی(ره) در این زمان در سخنرانی های متعدد تاکید می کردند که حکومت سلطنتی حتی اگر توسط مجلس موسسان واقعی نیز تاسیس شده باشد، باتوجه به گذشت زمان و تغییر نسل ادامه آن غیرقانونی است چرا که پدران ما حق ندانسته‌اند برای ما تصمیم بگیرند. ایشان این منطق راحتی در مورد انقلاب نیز به کار برده و در یک سخنرانی فرمودند: «حالا اگر ما همه‌مان مجتمع شدیم که یک مجلس موسسان درست کردیم، مجلس موسسان از ناحیه ما همه صحیح، آن حق دارد، این مجلس موسسان که سرنوشت این ملتی که الان موجود هست تعیین کند، نه آنکه الان نیست و بعدها موجود خواهد شد، اینها حالا ملت ایران هستند... آن گروه‌هایی که در صدسال دیگر و در اعقاب شماها می آیند، آنها الان ملت ایران نیستند... من نمی توانم سرنوشت آنها را تعیین کنم، ما چه حقی داریم که سرنوشت دیگران را تعیین کنیم؟ آنها نیگرانند... به من و شما چه ربط دارد این؟».(همان -ص۱۶۰)

امام خمینی(ره) پس از حضور در ایران، طی سخنانی در بهشت زهرا نیز وعده تشکیل مجلس موسسان را مطرح و حتی در ۱۵ بهمن ۵۷ در وظایف مرحوم بازرگان و دولت موقت، تشکیل مجلس موسسان منتخب مردم برای تصویب قانون اساسی جدید را هم عنوان کردند. پس از آغاز به کار دولت موقت با تصویب هیات دولت شورای عالی طرح های انقلاب در تاریخ هشتم فروردین ۵۸ تاسیس و در اساسنامه مصوب این شورا یکی از وظایف آن تهیه طرح قانون اساسی بر مبنای ضوابط اسلامی و اصول آزادی دانسته شد.

بدین ترتیب حدود ۵۰ روز پس از پیروزی نهایی، رفراندوم تغییر حکومت، با پرسش «جمهوری اسلامی؟ آری، نه؟» انجام شد. نهم فروردین، ۱۳۵۸ امام خمینی طی سخنانی ضمن دعوت مردم برای شرکت در رفراندم، تاکید کردند: «من تقاضا دارم که همه رای بدهید به جمهوری اسلامی، البته آزاد هستید هر چه خواستید رای بدهید و اینکه در این ورقه‌ها آری و نه است، شما می توانید در نه هر حرفی را که می خواهید در آن بگنجانید. آزاد نیست که همان «نه» باشد، شما حق دارید، می توانید که در آن ورقه بنویسید جمهوری دموکراتیک، بنویسید رژیم سلطنتی، هر چه خواستید بنویسید، مختار هستید.» (صحیفه نور- چاپ دوم -جلد سوم -ص ۴۶۸)

در این مورد انتقادهایی نیز از سوی برخی جریان ها صورت گرفت. آنها تاکید داشتند که رفراندوم تغییر سلطنت، علاوه بر جمهوری اسلامی، باید موارد و اشکال دیگر حکومت را نیز شامل شود. شهید مرتضی مطهری، طی گفت وگویی تلویزیونی، وظیفه پاسخگویی بر این شبهات را برعهده گرفت. وی گفت: «اسلامی بودن این جمهوری، به هیچ وجه با حاکمیت ملی یا به طور کلی با دموکراسی منافات ندارد و هیچ گاه اصول دموکراسی ایجاب نمی کند که بر یک جامعه ایدئولوژی و مکتبی حاکم نباشد.» وی تاکید داشت: «هیچ کس نمی خواهد اسلامی بودن جمهوری را بر مردم تحمیل کند. این تقاضای خود مردم است و در واقع نهضت از آن روز اوج گرفت و شوانگیز شد که شعار و خواست مردم، استقرار جمهوری اسلامی شد.»

در آن مقطع مخالفت هایی هم با تشکیل این مجلس وجود داشت و تاکید می شد که به علت وضع بحرانی کشور، بهترین روش آن است که همان قانون اساسی ای که توسط شورای انقلاب تهیه شده به رفراندوم عمومی گذاشته شده و تصویب شود.

گفته می شود زمانی که امام خمینی(ره) در فرانسه به سر می بردند، دکتر حسن حبیبی را مامور نوشتن پیش نویس قانون اساسی آینده کرده بودند. حبیبی نیز با مشورت دکتر ناصر کاتوزیان، احمدصدر حاج سیدجوادی و فتح الله بنی صدر طرحی را در این مورد تهیه کرد. پس از پیروزی انقلاب، این طرح در جلسات شورای طرح های انقلاب با ریاست دکتر یدالله سحابی بررسی شد و پس از تغییراتی تصویب گردید. پس از آن، این طرح به شورای انقلاب رفت و در آنجا نیز پس از تغییراتی به تصویب رسید. پیش نویس قانون اساسی پس از آماده شدن برای امام خمینی(ره) رهبر کبیر انقلاب و مراجع تهم نیز ارسال شد. گفته می شود که امام خمینی(ره) در خصوص شش اصل از این پیش نویس ایراداتی وارد می کنند و پس از آنکه دو نفر از اعضای شورای انقلاب به حضور ایشان رفته و توضیحاتی ارائه می کنند، در نهایت ۳ مورد اشکال باقی می ماند.

پس از آن اعضای شورای انقلاب درباره نحوه همه پرسی قانون اساسی به دو گروه تقسیم شدند؛ گروهی (ازجمله دکتر بهشتی، دکتر باهنر، آیت‌الله طالقانی، آیت‌الله خامنه‌ای، آیت‌الله مهدوی کنی، هاشمی رفسنجانی، مصطفی کتیرایی و حجت‌الاسلام سحابی) معتقد بودند با توجه به شرایط بحرانی کشور و خطراتی که از جانب گروه‌های مخالف انقلاب آن را تهدید می کند، امکان تشکیل مجلس موسسان که برای تصویب قانون اساسی سال‌ها وقت نیاز دارد، وجود ندارد و بهتر است همین قانون اساسی مستقیما به همه پرسی گذاشته شود. گروهی دیگر (ازجمله مهندس بازرگان، دکتر سحابی، ابراهیم یزدی، احمدصدر حاج سیدجوادی، هاشم صباغیان و ابوالحسن بنی صدر) امامعتقد بودند که باتوجه به وعده‌های داده شده و اینکه روال تدوین قانون اساسی به صورتی دموکراتیک انجام شود، باید مجلس موسسان تشکیل گردد. اعضای شورای انقلاب به قم و نزد رهبر انقلاب رفتند تا ایشان در این باره داوری کنند. امام خمینی(ره) نیز نظر اول را پذیرفتند و تاکید کردند که به علت شرایط موجود بهتر است همان قانون اساسی به رفراندوم گذاشته شود.

در نهایت و با پیشنهاد مرحوم آیت‌الله طالقانی قرار بر آن می شود که مجلسی کوچک با عنوان خبرگان تشکیل شود و پیش نویس قانون اساسی در طول یک ماه توسط آنها تهایی شده و رفراندوم برگزار شود.

دولت لایحه قانون انتخابات مجلس و بررسی نهایی قانون اساسی را تهیه و در شورای انقلاب تصویب کرد. براساس این قانون عده اعضای مجلس مزبور ۷۳ نفر تعیین شده بود و در فصل ششم این قانون پیش بینی شده بود که مدت زمان بررسی و تنظیم قانون اساسی از تاریخ افتتاح حداکثر یک ماه باشد و مصوبات آن حداقل با رای دوسوم (۵۰ نفر) تصویب شود. در ماده ۳۶ نیز پیش بینی شده بود که اداره جلسات مطابق آیین نامه مصوب شورای انقلاب باشد.

پیش نویس قانون اساسی نیز به مطبوعات داده شد و به صورت گسترده منتشر شد تا نظرات موافق و مخالف آن به مجلس آینده تحویل داده شود. این مجلس براساس ماده یک لایحه انتخابات آن، برای اظهارنظر نهایی درباره این پیش نویس تشکیل می شد. آنچنان که پیش بینی می شد این طرح از سوی برخی گروه‌های سیاسی مورد انتقاد قرارگرفت و آنان آن را خلاف وعده‌های داده شده عنوان کردند.

اما در مقابل این انتقادها همه شخصیتی در سخنرانی های متعدد صریحا می گویند: «ما برای اینکه این تق تق‌ها گم بشود، گفتیم یک مجلس هم درست شود، شما اسمش را مجلس موسسان بگذارید... والا ما با مردم کار داریم. قاعده این بود قانون را بنویسیم، منتشر کنیم هر که بلد بود و همه مردم ببینند، بعد به آنها بگوییم این را می خواهید یا نه؟ رفراندوم کنیم.» (صحیفه نور، چاپ دوم، ج ۴- ص ۴۳۳)

به هر حال دوازدهم فروردین ۱۳۵۸، ۹۸/۲ درصد از شرکت کنندگان در رفراندوم به جمهوری اسلامی رای «آری» دادند و نظام جدید رسما مستقر شد. پس از آن بحث درباره قانون اساسی آغاز شد. براساس این قانون، روز دوازدهم مرداد ۱۳۵۸، انتخابات مجلس خبرگان قانون اساسی برگزار شد و ۷۳ نفر به عنوان نماینده آن انتخاب شدند.

نخستین جلسه این مجلس، صبح روز بیست وهشتم مرداد ۱۳۵۸ تشکیل شد و پس از قرائت پیام امام خمینی(ره) و گزارش وزیر کشور مراسم تحلیف (سوگند) نمایندگان انجام شد. در جلسه دوم که بعدازظهر آن روز تشکیل شد، هیات رئیسه مجلس نیز انتخاب شد. باتوجه به رای گیری انجام شده، آیت‌الله منتظری به سمت رئیس، دکتر بهشتی به سمت نایب‌رئیس، حسن آیت به سمت دبیر و دکتر روحانی و حسن عضدی نیز به عنوان منشی انتخاب شدند. در جلسات این مجلس معمولا دکتر بهشتی اداره جلسه را بر عهده می گرفت. از جلسه سوم، بحث درباره کلیات قانون اساسی آینده آغاز شد.

در دو جلسه نخست، نمایندگان مجلس دو اقدام انجام دادند: اول آنکه آیین‌نامه داخلی این مجلس که توسط شورای انقلاب تصویب شده بود کاملا کنار گذاشته شد و چندتن از نمایندگان مامور تهیه آیین نامه جدیدی شدند و دوم آنکه پیش نویس قانون اساسی مصوب دولت موقت نیز کنار گذاشته شد و قرار شد همه طرح‌های پیشنهادی به صورتی یکسان در کمیسیون‌ها بررسی شود و در واقع مجلس مزبور اقدام به تدوین قانون اساسی (و نه بررسی نهایی پیش نویس آن) کند.

حسن حبیبی، ناصر کاتوزیان، عبدالکریم لاهیجی، جعفری لنگرودی، ابوالحسن بنی صدر و ناصر میناچی حقوقدانانی بودند که پیش از انقلاب به تدوین قانون اساسی پرداختند اما پس از انقلاب این حسن حبیبی، ناصر کاتوزیان و عبدالکریم لاهیجی بودند که به همراه احمدصدر حاج سیدجوادی و سیدمحمد خامنه‌ای به تدوین قانون اساسی ادامه دادند.

تصاویر درخواست نمایندگان مجلس و اعضای شورای عالی قضایی از امام برای بازنگری در قانون اساسی و پاسخ امام

بازخوانی تاریخی سیر تدوین و تصویب قانون اساسی

...و بدین‌گونه قانون اساسی تصویب شد

جواد دلیری

پس از انقلاب اسلامی ایران، مدت فعالیت این مجلس به درازا کشید. مجلس خبرگان با عنوان رسمی «مجلس بررسی نهایی قانون اساسی» از ۲۸ مرداد ۱۳۵۸ تا ۲۴ آبانماه همان سال به کار خود ادامه داد که مرحوم بازرگان در یکی از سخنرانی های خود که در یازدهم مهرماه منتشر شد، درباره کار مجلس؛ بررسی نهایی قانون اساسی گفت: «آن آقایان حتی این قدر اعتنا و لطف به دولت نداشتند که یک روز صدا کنند و بگویند این چه نوشتی؟ یک شاگرد هم وقتی ورقه و مساله‌ای می گیرد و امتحانی می دهد، آن معلم و ممتحن پیش از اینکه به او نمره «صفر» بدهد، شاگرد را صدا می کند و می گوید این مزخرفات چی بود؟»

بعدها یکی از مهم‌ترین انتقادهایی که به دولت موقت وارد شد، اتهام «توطئه انحلال مجلس خبرگان قانون اساسی» بود.

در آن زمان رهبر کبیر انقلاب طی سخنانی تأکید کرده بودند: «فقط ملت حق انحلال مجلس خبرگان را دارد».

ابراهیم یزدی وزیر خارجه دولت موقت نیز در دادگاه امیرانتظام با تاکید بر آنکه نامه انحلال را امضا نکرده اضافه کرد که ادامه کار مجلس خبرگان در آن زمان از سوی برخی اعضای این مجلس نیز غیرقانونی تلقی می شد. وی همچنین گفته بود: «نامه‌ای است که مشترکا دو نفر از نمایندگان فعلی مجلس [شورای اسلامی] جناب آقای مشجونی و جناب آقای حجازی به نخست وزیر نوشته‌اند درباره انحلال مجلس خبرگان و درخواست از نخست وزیر... این به این معناست که در همان موقع هم این مساله مطرح بود.» (محاکمه و دفاعیات امیرانتظام - نشرنی - جلد۲- ص ۲۳۱)

پس از آغاز به کار مجلس خبرگان قانون اساسی، مهم‌ترین مساله‌ای که در مجلس مطرح شد، ولایت فقیه بود. پیش از تشکیل مجلس نیز برخی چهره‌های موثر در انقلاب از جمله آیت‌الله منتظری در گفت وگوهایی، به همین دلیل و به علت افزایش کار آن، مدت فعالیت این مجلس به درازا کشید. مجلس خبرگان با عنوان رسمی «مجلس بررسی نهایی قانون اساسی» از ۲۸ مرداد ۱۳۵۸ تا ۲۴ آبانماه همان سال به کار خود ادامه داد که مرحوم بازرگان در یکی از سخنرانی های خود که در یازدهم مهرماه منتشر شد، درباره کار مجلس؛ بررسی نهایی قانون اساسی گفت: «آن آقایان حتی این قدر اعتنا و لطف به دولت نداشتند که یک روز صدا کنند و بگویند این چه نوشتی؟ یک شاگرد هم وقتی ورقه و مساله‌ای می گیرد و امتحانی می دهد، آن معلم و ممتحن پیش از اینکه به او نمره «صفر» بدهد، شاگرد را صدا می کند و می گوید این مزخرفات چی بود؟»

بعدها یکی از مهم‌ترین انتقادهایی که به دولت موقت وارد شد، اتهام «توطئه انحلال مجلس خبرگان قانون اساسی» بود.

در آن زمان رهبر کبیر انقلاب طی سخنانی تأکید کرده بودند: «فقط ملت حق انحلال مجلس خبرگان را دارد».

ابراهیم یزدی وزیر خارجه دولت موقت نیز در دادگاه امیرانتظام با تاکید بر آنکه نامه انحلال را امضا نکرده اضافه کرد که ادامه کار مجلس خبرگان در آن زمان از سوی برخی اعضای این مجلس نیز غیرقانونی تلقی می شد. وی همچنین گفته بود: «نامه‌ای است که مشترکا دو نفر از نمایندگان فعلی مجلس [شورای اسلامی] جناب آقای مشجونی و جناب آقای حجازی به نخست وزیر... این به این معناست که در همان موقع هم این مساله مطرح بود.» (محاکمه و دفاعیات امیرانتظام - نشرنی - جلد۲- ص ۲۳۱)

پس از آغاز به کار مجلس خبرگان قانون اساسی، مهم‌ترین مساله‌ای که در مجلس مطرح شد، ولایت فقیه بود. پیش از تشکیل مجلس نیز برخی چهره‌های موثر در انقلاب از جمله آیت‌الله منتظری در گفت وگوهایی، خواستار گنجاندن اصلی مبنی بر ولایت فقیه در قانون اساسی شده بودند. لیکن در مجلس خبرگان، اولین بار سیدمحمد کیاوش (نماینده استان خوزستان) و در جلسه سوم اشاره‌ای به این مساله کرد.

او گفت: «پیشنهاد می کنم به همان طریقی که امام با انقلاب بوده و انقلاب با امام «یدور حیثماالدار»، امام روح الله تا آخر عمر، که پردوام باد عمرش، ولایت رسمی عالیه را بپذیرند و این تکلیف پرمشقت شرعی را که خداوند سبحان و امت اسلام بر دامنه پرتوان امام، معظمله، گذارده است، پذیرا باشند تا ولایت فقیه طبق دستور خدا و سنت پیامبر اکرم، عملا تحقق یابد و بالیشان شروع شود». در ادامه جلسه نیز عبدالرحمن حیدری (از استان ایلام) خطاب به نمایندگان گفت: «قبل از هرچیز باید توجه کامل به اصل ولایت فقیه جامع الشرایط تقلید داشته باشید، اصل ولایت فقیه جامع الشرایط تقلید و قابلیت رهبری جامعه مسلمین که ولایت و مسوولیت قوای سه‌گانه مجریه و مقننه و قضاییه را دارد». پس از آن نمایندگان مجلس باتوجه به موضعشان در مقابل ولایت فقیه، به سه دسته تقسیم شدند. گروهی که در قالبت نیز قرار داشتند آن را نقد می کردند و گروهی دیگر که معتقد به «ولایت فقها» بودند و بسط ید فقیه را در چارچوب احکام مشخص اسلامی می دانستند و بالاخره اکثریت نمایندگان با هدایت آقای منتظری و خصوصا شهید بهشتی که ولایت فقیه را به عنوان تئوری حکومتی اسلام می دانستند و معتقد بودند همه فقها پس از تعیین ولی فقیه باید از او تبعیت کنند. این نظریه بعدها در اندیشه امام خمینی نیز دچار تحولات دیگری شد که در نهایت حکومت را مقدم بر همه احکام فرعیه اسلامی دانست.

در جلسه چهارم مجلس خبرگان قانون اساسی، عزت‌الله سحابی (نماینده حوزه تهران) در سخنان قبل از دستور خود، اظهارات مفصلی درباره ولایت فقیه و سابقه آن از دوران مشروطه بیان کرد.

پس از اظهارات نماینده تهران، دکتر بهشتی که اداره جلسه را برعهده داشت خطاب به وی گفت: «خود بنده یک توضیح بدهم که آقای سحابی شما ولایت فقیه را با فقاهت فقیه اشتباه کردید، بعدا در مذاکرات مفصل خدمتتان توضیحات کافی خواهم داد.»

به هرحال پس از تصویب اصول اول تا چهارم قانون اساسی، در جلسه پانزدهم، سیدحسن آیت درباره اصل پنجم پیشنهادی را قرائت کرد و سپس رحمت‌الله مقدم مراغه‌ای به عنوان مخالف با آن و سیدمحمد بهشتی به عنوان موافق اصل سخنانی گفتند. دکتر بهشتی در این باره گفت: «آیا اصل پنجم می خواهد بیاید تنظیم آرای عمومی را انکار کند؟ آیا اصل پنجم می خواهد بیاید آزادی ها را از بین ببرد؟ آیا اصل پنجم می خواهد بیاید حکومت را در اختیار قشر معینی و طبقه معینی قرار بدهد؟ مثلا می خواهد بگوید از این پس نخست وزیر و رئیس جمهوری و وزرا همه باید روحانی و معمم باشند؟ هرگز نمی می خواهم این اصل را بپینید، کجای این اصل این معنی را می دهد؟» او افزود: «گفتیم که اکثریت مردم او را به رهبری شناخته و پذیرفته باشند، یعنی کسی نمی تواند تحت عنوان فقیه، عادل، باتقوا، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر، خودش را بر مردم تحمیل کند، این مردم هستند که باید او را با این صفات به رهبری شناخته باشند و پذیرفته باشند.»

پس از سخنان نایب رئیس مجلس، برخی نمایندگان خواستار ادامه مباحث در این زمینه شدند. لیکن باتوجه به آیین نامه مجلس، مذاکرات ادامه نیافت و اصل مزبور با ۵۳ رای موافق، ۴ ممتنع و ۸ رای مخالف به تصویب رسید.

پس از آن، اصول دیگر قانون اساسی تدوین شد تا اینکه بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در ۲۴ آبان ماه ۱۳۵۸ در شصت وهفتمین جلسه مجلس خبرگان پایان یافت. این قانون دارای یک مقدمه، ۱۲ فصل و ۱۷۵ اصل بود. مردم نیز در همه پرسی ۱۲ آذر ۱۳۵۸ به آن رای مثبت دادند.

تجدیدنظر در قانون اساسی

«ما یک قانون اساسی خودمانی درست کردیم. این دستپخت مردمی که از میان شما برخاسته‌اند نواقصی دارد. اما باید در موقع عمل و تجربه عینی شناسایی شود و به همان طریق که خود قانون اساسی تصویب شد، متمم آن هم پس از گذشت چند سال که نواقص مشخص شده است با همان کیفیت تدوین و تصویب شود.»

جملات فوق بخشی از بیانات دکتر بهشتی نایب رئیس مجلس خبرگان قانون اساسی است که پس از پایان کار تصویب قانون اساسی در سال ۱۳۶۰ بیان داشته است. همین دیدگاه‌ها و نظرات باعث شد که مجموعه نظام سال‌ها بعد در اواخر عمر امام(ره)، تصمیم به بازنگری در قانون اساسی بگیرند. از آنجا که قانون اساسی قبلی تدبیری را در این جهت نیندیشیده بود، عده‌ای از نمایندگان مجلس شورای اسلامی و اعضای شورای عالی قضایی از امام(ره) بازنگری در قانون اساسی را تقاضا کردند که ایشان هم در ۲۴ اردیبهشت ۱۳۶۸ در نامه‌ای به رئیس جمهور وقت، هیاتی متشکل از ۲۰ نفر از رجال مذهبی و سیاسی و ۵ نفر از نمایندگان مجلس شورای اسلامی را مامور بازنگری و اصلاح قانون اساسی نمود. هرچند امام(ره) در خرداد همان سال رحلت فرمودند اما روند این اصلاح و اقدامات این شورا کماکان ادامه یافت و پس از نظر مساعد حضرت آیت الله خامنه‌ای به عنوان رهبر انقلاب، فرمان همه‌پرسی برای این اصلاحات صادر شد.

شورای بازنگری قانون اساسی از هفتم اردیبهشت سال ۱۳۶۸ تا ۲۰ تیرماه همان سال ادامه یافت و ۱۷ جلسه آن قبل از درگذشت امام خمینی(ره) تشکیل شد. در این فرصت آیت‌الله مشکینی با ارسال نامه‌ای خواستار اظهارنظر امام خمینی(ره) درباره متمم قانون اساسی شد و ایشان نیز در جواب و درباره رهبری نوشته بودند: «... اگر مردم به خبرگان رای دادند تا مجتهد عادلی را برای رهبری خلق‌مشان تعیین کنند، وقتی آنها هم فردی را تعیین کردند تا رهبری را به عهده بگیرند، قهری او مورد قبول مردم است، در این صورت او ولی منتخب مردم می شود و حکمش نافذ است. در اصل قانون اساسی من این را می گفتم ولی دوستان در شرط مرجعیت پافشاری کردند من هم قبول کردم. من در آن هنگام می دانستم که این در آینده نه چندان دور قابل پیاده شدن نیست.»

در مذاکرات شورای بازنگری مباحث قابل توجهی درباره مجلس خبرگان رهبری نیز صورت گرفت.

یکی از موارد بحث‌انگیز در بازنگری قانون اساسی بحث «حق انحلال مجلس برای مقام رهبری» بود که حساسیت های زیادی را ایجاد کرده بود. در پی ایجاد این حساسیت ها، مقام معظم رهبری در نامه‌ای به آیت الله مشکینی ریاست شورای بازنگری قانون اساسی چنین فرمودند: «از آنجا که طرح مساله حق انحلال مجلس برای مقام رهبری از سوی جمع کثیری از نمایندگان محترم مجلس شورای اسلامی و غیر آن مورد حساسیت و اعتراض قرار گرفته است، شایسته است که موضوع یادشده از دستور کار شورای بازنگری حذف شود تا موجبی برای اختلاف نظر میان برادران در این جو صفاء و صمیمیت به وجود نیاید.»

رفراندوم قانون اساسی در سه ماه دیدن شد و به در ماه دیگر آن چنین آمده بود: «در تمامی اصول و سرفصل ها و مقامه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، عبارت مجلس شورای ملی به مجلس شورای اسلامی تغییر می یابد.»

در ماده ۲ آمده بود: «عنوان مبحث اول فصل نهم یعنی ریاست جمهوری به ریاست جمهوری و وزرا تبدیل گردد و عنوان مبحث سوم مبحث فصل (قبل از اصل یکصد و چهل و سوم) به مبحث دوم تغییر یابد و عنوان مبحث دوم، نخست وزیر و وزرا» (قبل از اصل یکصد و سی و سوم) حذف گردد و عنوان «فصل دوازدهم، رسانه های گروهی» به «فصل دوازدهم، صدا و سیما» تغییر یابد و قبل از اصل یکصد و هفتاد و ششم عنوان فصل سیزدهم، شورای عالی امنیت ملی و قبل از اصل یکصد و هفتادوهفتم، عنوان «فصل چهاردهم، بازنگری در قانون اساسی» افزوده گردد.»

یکی از مهم‌ترین اصولی که دستخوش تغییر شد اصل پنجم قانون اساسی بود که به پیش بینی «شورای رهبری از فقهای واجد شرایط» حذف گردید. این مورد در اصل ۱۰۷ هم آمده بود.

یکی دیگر از تغییرات در باب اصول مربوط به ولایت فقیه استفاده از عبارت «ولایت مطلقه فقیه» بود و دیگر تغییر حذف «شرط مرجعیت» به عبارت «فقهای واجد شرایط» بود. این تغییر با نظر مثبت امام(ره) صورت گرفت و درخواست این تغییر توسط ایشان مطرح شد که با فوت ایشان این درخواست جامه عمل به تن کرد.

از دیگر تغییرات عمده قانون اساسی حذف جایگاه «نخست وزیر» و اعطای اختیارات وی به رئیس جمهور بود.

در اصلاحیه سال ۶۸ همچنین شورای عالی امنیت ملی در اصل ۱۷۶ تعریف شد و نیز در اصل ۱۷۷ شرایط بازنگری در قانون اساسی پیش بینی شد. طبق این اصل از این به بعد برای بازنگری در قانون اساسی در موارد ضروری، مقام معظم رهبری پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام طی حکمی خطاب به رئیس جمهور، موارد اصلاح تا تنظیم قانون اساسی را به شورای بازنگری قانون اساسی پیشنهاد می نمایند.

مصوبات این شورا پس از تایید مقام رهبری باید از طریق مراجعه به آرای عمومی به تصویب اکثریت مطلق شرکت کنندگان در همه پرسی برسد.

در ضمن قانون اساسی چنین مقرر می دارد که محتوای اصول مربوط به اسلامی بودن نظام و ابتنای تمامی قوانین و مقررات بر اساس موازین اسلامی و پایه‌های ایمانی و اهداف جمهوری اسلامی ایران و جمهوری بودن حکومت و ولایت امر و امامت و نیز اداره امور کشور با اتکای به آرای عمومی و دین و مذهب رسمی ایران تغییرناپذیر است.

شورای بازنگری از تاریخ ۲۷ اردیبهشت تا ۲۰ تیرماه ۱۳۶۸ با تشکیل ۴ کمیسیون و طی ۴۱ جلسه علنی، ضمن اصلاحاتی در اصول و سرفصل ها و مقدمه قانون اساسی، ۴۸ اصل مدون را به تصویب نهایی رساند.

به هر حال پس از بحث و بررسی فراوان شورای بازنگری، مقام معظم رهبری در نامه‌ای مصوبات این شورا را تصویب و تأیید و فرمان برگزاری همه پرسی اصلاحیه قانون اساسی را صادر فرمودند.

پس از حضور گسترده مردم و رای قاطع آنان به این اصلاح در تاریخ ۶ مرداد ۷۸ متن تجدیدنظر شده قان